

NUKKER ROMAAN HELGE MOTOGA

Kai Aareleid. Linnade põletamine. Tallinn. Varrak, 2016. 327 lk.

Romaanil, mis opereerib olevate või kadunud tänavanimede, saiapoodide ja kohalike kuulsuste täpsusega mingis konkreetses ajas ja paigas, on tahestahtmata maha pidada omaette vestlus nende lugejatega, kel selle aja ja paigaga isiklik kontakt. Teised on ses jutuajamises kõrvalseisjad, neile jääb ettekujutamise, aga mitte kaasanootamise ja äratundmise rõõm või näpuviibutusluba – et päris nii see ju ikka ei olnud... Sellised mõtted torkasid pähe, lugedes kõrvu Kai Aareleidi kaht seni ilmunud romaani ja olles ise nõukogude aja viimastel hetkedel sündinud tartlane, kel Peterburi siia maani külastamata. Ajaline ja ruumiline konkreetsus on kummagi romaani üks silmatorkavaid jooni: debütüromaan „Vene veri” (2011) kangelanna kulgeb mööda tänapäevase Peterburi uulitsaid, kevadel ilmunud „Linnade põletamise” kaante sisekülgi katab aga Tartu plaan ühes keskel trooniva Nõukogude väljakuga, juhata des lugeja pikema jututa loo keskmesse. Ja ometi, kuivõrd liigutav ka poleks võimalus jalutada mööda romaani lehekülgi ühelt tuttavalt tänavanurgalt teisele (Aareleidi iseloomustab tõepoolest oskus neid tänavanurki tõeliseks ja elavaks kirjutada), on veelgi enam rõõmu sellest, et ajahetkest ja kaardiruudukesest astutakse tegelikult mõlemas romaanis ikkagi kuhugi kaugemale. Igal juhul näib mulle, et „Linnade põletamises” on väge päris mitmekülgeteks vestlusteks ja õige erineva taustaga lugejatega, on aja- ja kohakeskset, aga ka nende üle st mõõdet, inimlikkust ja elulisust, kokkuvõtlikult öeldes ehk julgeks oletada – püsivat väärtust. Viimast oletust kinnitab seegi, et Liivi muuseum on autorit juba aasta kirjaniku tiitliga pärjaja jõudnud, ehkki pikemas perspektiivis annab alati üksnes aeg arutust. Igal juhul on rõõm, et seda teost on märgatud ja märgatakse nüüd ehk enamgi.

Olles Tartust ja nõukogude aja esimestest kümnenditest kõnelev romaan, on „Linnade põletamine” ühtlasi peene ja keeruka ülesehitusega ning samas haarav tekst, milles põimuvad inimese suureks kasvamise ning perekonna lahku kasvamise lugu, vaadatuna küll läbi lapse, küll läbi vanema inimese (tagasi)pilgu. Oma loo paneb kirja Tiina, jutustamise ajaks kuuekümnendates eluaastates naine, sündinud Teise maailmasõja järgsel esimesel rahuaastal. Tiina on pärit perekonnast ja ajast, kus minevikust ei ole kombeks rääkida, nii ümbritseb teda üles kasvades korruga lausa mitu kihti saladusi ja pingelisi vaikimisi. Kui siis tema enda juba täiskasvanud tütrele satub ühtäkki kätte vanaisa, Tiina isa nime kandev kartoteegikarp, ja kui see tütar esitab küsimuse, tunneb Tiina vajadust vaikimise ringist välja murda, rääkida lõpuks südamele ära painama jäänud mõtted oma lapsepõlvest ja selle lõppemisest Tartu linnas, mis ühtviisi „nii kallis ja nii vaenulik” (lk 150), mõistatuseks jäänud isast ning tema kaardimängukirest, uut elu ja õnne otsinud emast. Iga saladus peab kord leidma kuulaja, on „Linnade põletamise” juhtlause. Oma lugu tuleb ära rääkida, „et see süda siin saaks rahu ja mineviku linnad saaksid lõpuks põletatud” (lk 12).

Romaani keskmes on lineaarne täiskasvanuks sirgumise lugu, ent selle ümber põiklev aja- ning mõttemuster, vahelduvad vaatepunktid ja meeolud. Päris alguses on ema-isa tuhkatriinulugu, juhuslike kohtumiste ja taaskohtumiste muinasjutt, Peeter tõstab Liisi kesk sõjajärgset viletsust ühtäkki viledaks kulunud mantlist otse sooja kasuka sisse. Helgelt mõjuvad Tiina esimesed lapsepõlvepildikesed, neis on kodusust, uudishimu ja lapse krutskeid. Ent kusagilt juba üpris algusest hakkavad koonduma pilved, kogunema rääkimata asjad. Tiina õpib õige väiksena selgeks vaikimise kunsti („Küll sina oled üks tark laps! Sa oled nii vaikne!”, lk 68), et

osata olla oma vanemate varjatud elude ning võõrdumise sõnatuks tunnistajaks. Muinasjutt suubub lõpuks ikkagi argidraamasse.

„Linnade põletamine” on inimlik, isikliku elu tekst, rahulik, endassesüüv ja paatoseta. Üks selle teksti omamoodi võluvaid momente on, et keerulise aja-looperioodi, sõja ning sõjajärgse aja suur ühiskondlik-poliitiline narratiiv ei rakenda inimese lugu enda teenistusse. Ajastu, sealhulgas kujutatavate kümnedite valuline heitlikkus avaneb pigem impressionistlikult muljete ja tähelepanekute kaudu. 1941. aasta juuni – see on rusudes Vabadussõja mälestusmärk Viljandis („Milleks sellised sõjad?”, lk 29); lapseohtu Liisi esimene abikaasa tõttamas ühes seltsimeestega Punaarmeele; Peetri ema nutmas („milles need väikesed lapsed süüdi olid?”, lk 24). On traagikat kõrvuti õlakehitusega („Hirmus, muidugi. Aga mida sa ütled?”, lk 24). Ka on siin võetud jutustada nõukogude ajast justkui natuke teistsugust ja just sellisena vajalikku lugu, mille keskmes olevad inimesed pole mitte režiimi ohvrid, vaid vastupidi, omas ajas end hästi sisse seadnud ja samas täiesti tavalised inimesed. Tiina isa Peeter Unger on tööstuskaupade lao juhataja, kahtlast raha voolab juurde mänguurgastest, ilusad defitsiitsed asjad on selles kodus loomulikud. Ema on kangelaslikult hukkunud punaarmeeleesk. Ungerite peret puudutavad lähiajaloo raskeimad momendid vaid riivamisi („Miks teid ei viidud?”, lk 57), nende õnn võis tulla soodsatest oludest, aga õnnetus ainult iseendast.

Tiina teeb detektiivitööd, korjab perekondliku ja ühiskondliku saladusteringi sees kokku kilde oma vanemaist ja oma linnast. Laps on uudishimulik, lapse jaoks on naabrite või vanemate asjades ja sahtlites sorimine, olgu avalikult või salaja, meelistegevus. Tiina kaaslasteks ja perekonnaks on oma eluga liialt hõivatud vanemate asemel pigem naabritädid, kelle asju täis kuhjatud toad on piiluauguks kadunud aega. Tänavatelgi hõljub ümberringi vihjeid mingist teisest, „eelmisest” ajast, arusaamatuid

sõnu, nimesid. Täiskasvanud näevad tühjade aukude kohal midagi, mida Tiina ajaks enam näha ei ole. Nii elustab Aareleid korruga kaks Tartu tänaseks kadunud kihistust: läbi Tiina lapsepilgu nõukogude aja alguse põlenud linna, tühjavõitu ja tasahilju täituvat Tartu, ja teda ümbritsevate täiskasvanute kaudu sõjajärgse linna. Kodu kõrval asub Estica maja, ehkki sellenimelist üliõpilaskorporatsiooni enam ei ole. Teater oleks samas justkui olemas, aga maja mitte – „Ilus maja oli ikka, jah,” (lk 63) ütleb hoidjatädi Hedi iga kord, minnes mööda Vanemuise varemest. Ümberringi heljub mingi kadunud kihistus, ühtedele mälestustes nähtav, teiste jaoks ligipääsematu.

Kui autori esikromaanis Peterburi on üpris hiljutine, ent ühtlasi võõras linn, kus uidatakse tõrksalt ja umbusuga, siis „Linnade põletamine” on nostalgiline lapsepõlve koduümbruse läbikõndimine – mälestustes, tegelikkuses, kas või Google’i kaardi tänavaid pidi. Romaani ruumilisteks mõõtmeteks on eelkõige lapike Tartust Kastani ja Vanemuise tänava nurga ümbruses. On selge, et Kai Aareleid ei räägi Tiina kaudu omaenese põlvkonna inimestest ega Tartust. Kui, siis võiks ta olla pigem see, kellele jutustatakse, Tiina tütar, kes veedab selles kandis oma elu esimesed aastad. Ometi on siin tugev annus mälu-pildilikkude detailsust ja autentsust, paigavaateid, mainimisi ka Tartus tegelikult elanud ja tegutsenud inimeste galerii, mis ühtekokku loob autobiograafilise mulje, nagu see iseloomustas juba esikromaanigi. Niisamuti näikse autori käekirjaks olevat vormi fragmentaarsus ja osav hetke tabamine, aja-joone üles-alla hüpitamine ning ühtlasi rahulik ja vaikne, justkui eemalolev ja veidi nukrameelne, aga ka trotslik mõtlikkus.

Uues romaanis ongi tunda juba esikteoses olemas olnud lahenduste ning teemade edasiarendust. Muu hulgas võtavad mõlema teose peategelased ette katse teha rahu arusaamatuks ja võõraks jäänud minevikuga, luua kontakt oma esivanemate, iseenda ja järeltulijate vahele: ühes kummitavad vene-

lannast vaarema ja vene juured, teises kinnise loomuga ja oma salaelu elanud mängurist isa ning vanemate segased peresuhted. Silma torkab mäng vaatepunktidega: Tiina paneb oma mälestused kirja valdavalt kaugendavas kolmandas isikus („kui tahan aidata sul seda lugu mõista ja ise sellest lõpuks vabaks saada, pean tekitama vahemaa ja jutustama, nagu räägiksin lapsele muinasjuttu... Vaata seda, kui lugu, mitte kui enda mälestust, ütlesid”, lk 149). Vastutahtsi oma aega Peterburis mööda saatev diplomaadi naine esikromaanis aga kirjutab oma venelannast esiema lahti justkui läheneda ja mõista püüdvast sina-vormis. On ka väga selgeid korduvaid motiive: inimese elust maha jäävate asjade tähenduslikkus ja seletamatus, vaarema Aleksandra punases kaustas, isa Peeter kartoteegikarbis. Nimedki (või isegi tegelased?) korduvad. Inimesest maha jäänud killud ei anna rahu, need sunnivad tähendusi otsima ning tähendavad ise seda enam, mida vähem neid on. Samamoodi tekitab „Linnade põletamine” oma materjali hõreduse ja katkendlikkuse ning ajas laiali pillutatusega samasugust rahutut otsimise tunnet, nagu Tiinas tekitavad isast jäänud esemed, ajaleheväljalõiked, juhuslikult kuulnud üksikud meenutused.

Lisaks on see neid raamatuid, mis annab kohe alustuseks kätte lõpu „kogu õnsa eelaimuse” (lk 17). Sissejuhatus püstitab küsimuse, kus on algus. Seejärel sukeldub tekst justkui seda algust otsides pea ees otse ajasügavusse, pilt-pildilt aina allapoole – 2013, 1998, 1962, 1941. Edasi tasapisi taas üles ajapinna poole kerkides moodustub lõpuks huvitava ülesehitusega justkui ringromaan, mille keskpunktiks on isa kadumine 1962. aasta rõhuvas ja tumedas novembrikuus. Kuivõrd kõik pildikesed on täpselt dateeritud, siis saab tahtmise korral romaani suhteliselt hüpliku ajajoone tegelikult kõigis tema siksakkides vaevata kas või üles joonistada, ennekõike aga kompenseerib loo kohatist põiklevust see, et romaani ehituskivideks olevad katkendid toimi-

vad tegelikult ka terviklike iseseisvate meeolupiltide ja mikrolugudena. See on omamoodi pildiline, fotoalbumlik romaan, mis peegeldub lisaks teksti sisule ja ülesehitusele ka kujundusse haaratud vanades fotodes.

„Linnade põletamine” mõjub ühelt poolt tõetruu mälestusteraamatuna, teisalt on siin lapse- ja teismeeapilku, mis toovad meelde rea teisi just nõukogude aja algupoole lapsepõlvedest kirjutatud kõitvaid tekste. Tiina lapsepõlvepildid sobivad nii ealt kui ka vahetult sõjajärgse tegevusaja pooldest ühte ritta Leelo Tungla või Viivi Luige uudishimuliku, avastava ja imestava lapsepilguga, mis segastes oludes selgust otsib. Varateismelise Tiina elu jookseb omakorda sarnases sängis Silvia Rannamaa Kadriga, või on selle omalaadne kõverpeegelpilt: noor inimene hoopis teises ajas kirja panduna ning teises sotsiaalses tegelikkuses, ent sarnase üksildustundega. „Vaene laps,” ohkavad naabrid Tiinat vaadates ja Tiina ei saa aru, miks. Tiinat ei pitsita asjade puudus, hoopis uued „edvistavad ja kohatud” kevadkingad („paistavad nii teravalt silma, et valus hakkab”, lk 121) pitsitavad Tiina südant selles teises, hoopis kadrilikumas tegelikkuses klassiõe keldrikorteris, kuhu Tiina vaid hetkeks sisse vaatab ja kus inimesed on tõredad ning piidlevad umbusklikult Tiinat ning selle kaasa toodud kangatükki („tutvuse kaudu, poest niisugust saada ei ole”, lk 119). Kuid „Linnade põletamine” ei ole kokku ei noorsooromaan, lapsepõlveromaan, abieluromaan ega mälestusromaan, vaid sulam neist kõigist.

See on romaan, mis teeb ringe. Ajaring algab ning sulgub isa kadumisega, ja kui enam millestki kinni hoida pole, jookseb Tiina ringi peale oma lapsepõlvele, oma tuttavale Tartule, rahulikult, tänav tänav järel, „[n]agu ta on ikka jooksnud. Juba kaks aastat, sellest peale, kui kõik hakkas lagunema” (lk 300). Pihitimuse lõpuks saab inimese elulegi ring peale. Aeg, koht ja inimene on „Linnade põletamises” sõlmitud suurte ja sõredate silmustena tekstiks, milles on tunduvalt rohkem auke kui lõnga, ent mis on ometi

kattev, mitmekülgne, muutlik ja paeluv. See on natuke nukrameelne lugu sellest, kuidas rääkimatajätmistest saab üksteisest mööda elamine, võõrdumine ja üksildus. Romaani põhitoon tunduks justkui üha tumenevat sedamööda, kuidas ajajoonel edasi nihkutakse. On paar tõelist sõprust, mis leevendavad kas või ajuti lootusetuse- ja tühjusetunnet, üks sõber isal, teine tütrele, on mõned avatud, hingetuks naermise hetked ja mõned jagamise hetked. Aga hubaste, lustlike hetkede asemele ilmub järk-järgult üha kaotusi ja käegalöömist. „Linnade põletamise” korduvad motiividki kipuvad olema rusuvad: alata on november, ikka ja jälle mõni varemes ja suletud kirik, mille müüride vahele pääsedes

hetkeks justkui avaneks midagi, mis aga kohe jälle sulgub. Laguneb lapsepõlv ja kaovad selle inimesed. Vanemad ei räägi. Sõber ei kirjuta. Mängur kaotab. Ja ikkagi ei jää lõpuks tunnet, nagu oleks see lõpmata pessimistlik romaan. Pigem nukrameelselt rahulik, sissepoole pööratud, oma heledate hetkedega. Ja on ju selle kõige ümber raamina vormistatud ka väljapääs. Romaani võib võtta ka kui lugu leppimisest ja rahu leidmisest, võimalusest valida suletuse asemel avatus, rääkida oma saladus ära, nagu soovitab Javier María päris raamatu alguses, isegi kui kuulajat peab mõnikord päris kaua ootama.

AIVE MANDEL